

Історія аграризму

History of agrarianism

УДК [94(477:4-11):332.2.01«19»] (045)
DOI: 10.31651/2413-8142-2021-25-Kompaniiets

О. В. Компанієць

аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>
e-mail: oleksiy_kompaniyets@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Компанієць О. В. Аграризм у Болгарії та Чехословаччині першої третини ХХ століття: компаративний аналіз. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 57-63. doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Kompaniiets

АГРАРИЗМ У БОЛГАРІЇ ТА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті запропоновано компаративний аналіз болгарського та чехословацького варіантів європейського аграризму першої третини ХХ ст. Досліджено причини та обставини виникнення аграризму в Болгарії та Чехословаччині, а також з'ясовано їхні національні особливості. Зіставлено діяльність політичних партій аграристської орієнтації: Болгарського землеробського народного союзу та Республіканської партії землеробів і дрібних селян у Чехословаччині. З'ясовано їх активність на міжнародному рівні у складі Міжнародного аграрного бюро (Зеленого інтернаціоналу). Особливу увагу присвячено зв'язкам між українськими теоретиками і практиками аграризму з їх чехословацькими та болгарськими однодумцями. Пояснено причини та обставини спаду популярності ідеології аграризму в Болгарії та Чехословаччині.

Ключові слова: аграризм, селянство, Чехословаччина, Болгарія, Болгарський землеробський народний союз, Республіканська партія землеробів та дрібних селян, Олександр Стамболійський, Антонін Швєгла, Мілан Годжа, Міжнародне аграрне бюро.

Постановка проблеми. У першій третині ХХ ст. ідеологія аграризму досягла піку своєї популярності в країнах Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, що ознаменувалося оформленням його численних національних варіантів: болгарського, чехословацького, польського, югославського, румунського, українського, угорського, німецького та балтійського.

Особливо цікавим і цінним видається досвід аграризму в Болгарії та Чехословаччині. Розвинувшись у різних політичних та соціально-економічних умовах, у багатьох випадках ці регіональні варіанти перебували в авангарді аграристського руху в період «золотої доби європейського селянства» – між світовими війнами, коли, перефразовуючи історика А. Тошкова, селянство стало політичним суб'єктом, зрозуміло свою долю, усвідомило мету та самоорганізувалося на захист третього шляху, альтернативного комунізму та капіталізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія питання може бути систематизована за трьома проблемно-тематичними напрямками. До першого відносимо публікації, в яких феномен аграризму в Центрально-Південно-Східній Європі проаналізовано загалом та визначено особливості його національних варіантів. До другого та третього – дослідження, у фокусі яких перебувають

чехословацький та болгарський аграризм і аграрні рухи першої третини ХХ ст.

Знаними фахівцями із проблематики центрально-південно-східноєвропейського аграризму є Р. Голец (Holec, R.) [25], Й. Елленд (Eellend, J.) [17], З. Хеммерлінг (Hemmerling, Z.) [21], Є. Кубу (Kubů, E.), Т. Лоренц (Lorenz, T.), У. Мюллер (Müller, U.) [31], А. Лех (Lech, A.) [32], Я. Рихлік (Rychlik, J.), Holeček, L., Pehr, M. [38], Х. Шульц (Schultz, H.), А. Харре (Harre, A.) [39], А. Тошков (Toshkov, A.) [43], Б. Тренчені (Trencsenyi, B.) [44], Й. Войніцкі (Wojnicki, J.) [45]. Особливе місце належить радянській історіографії аграризму та тісно пов'язаного з ним «Зеленого інтернаціоналу», що представлені працями М. Горановіча [3; 4] та А. Носкової [8]. Серед сучасних українських учених-дослідників феномену аграризму – С. Корновенко [28-30], К. Галушко [1; 2], Т. Піковська [9], О. Сухушина. Їм вдалося не лише «вписати» український аграризм у контекст Центрально-Південно-Східної Європи, але й дослідити співпрацю емігрантського Українського аграрного товариства у Подєбрадах із представниками аграристської думки у Чехословаччині. Схожий проблематиці присвячено статтю М. Томека (Tomek, M.) [42].

Відомими фахівцями з проблематики чехословацького аграризму є Cesar J., Cerny B. [16], Й. Гарна (Harna, J.), В. Лацина (Lacina, V.) [20], М. Пекнік

(Peknik, M.) [36], О. Степанкова (Stepankova, O.) [40], Г. Матвеев [6; 7].

Історіографія болгарського варіанту аграризму представлена працями Дж. Белла (Bell, J.) [15], Н. Дімова [5], Н. Орена (Oren, N.) [34], Я. Рубахи (Rubaha, J) [37], О. Крапівіна.

Автор статті ставить за мету з'ясувати причини та обставини виникнення ідеології аграризму в Чехословаччині та Болгарії, здійснити їх порівняльний аналіз, з'ясувати їх європейський контекст та, зрештою, дати коментар провокативній тезі історика Й. Елленда, який визначив болгарський варіант як негативний, а чехословацький як конструктивний досвід аграризму [17, 40].

Виклад основного матеріалу. Популярність аграризму в Болгарії та Чехословаччині була зумовлена схожими причинами його появи: 1) серією аграрних криз кінця XIX – початку XX ст.; 2) аграрною перенаселеністю; 3) загрозою безробіття для сільськогосподарських працівників, зважаючи на механізацію аграрного сектору; 4) значним відставанням сільського господарства регіону порівняно із Західною Європою; 5) поширенням у країнах Центрально-Східної та Південно-Східної Європи загального виборчого права після Першої світової війни, що дало змогу селянам відчутніше впливати на політичне життя своїх країн. Крім того, за оцінкою А. Тошкова, болгарські, чеські та словацькі партії аграрного спрямування, які до Першої світової війни перебували на маргінесі політичного життя, після 1918 р. опинилися в умовах радикально трансформованого соціально-політичного ландшафту, в якому довоєнні політичні сили та інституції були дискредитовані, сильно ослаблені або навіть вислані за межі країни. На його думку, автономні селянські рухи, які виникли із попелу Першої світової війни, були представлені трьома альтернативами, що були артикульовані в часи «золотої доби європейського селянства»: аграрним радикалізмом у Болгарії; концепцією селянської нації в Югославії (зокрема, в Хорватії та Сербії) і центристським аграризмом як гарантом парламентської стабільності в Чехословаччині [43, 169]. Така суспільно-політична атмосфера природно створювала сприятливі умови для розвитку аграристських ідей.

Окрім того, зауважимо декілька важливих обставин, що, на нашу думку, вплинули на національні особливості аграристських рухів. Так, станом на кінець Першої світової війни ступінь вирішеності аграрного питання у різних країнах був різним: у Болгарії воно було вкрай загостреним, у Чехословаччині – частково вирішеним, а в Естонії та Латвії аграрна реформа була реалізована. Також не можна недооцінювати вплив релігії на ментальність, світогляд та господарську етику переважно православних селян Болгарії, здебільшого католицьких селян Чехословаччини та, наприклад, селян-протестантів Естонії та Латвії.

Зупинимось докладніше на ідеологах та змісті ідеології аграризму в Болгарії та Чехословаччині.

На думку Й. Елленда, найвпливовішою у своїй країні аграристською партією був Болгарський землеробський народний союз [17, 36] – партія, утворена 1899 р. на базі селянського кооперативного руху. Міцне підґрунтя болгарського аграризму загалом та ідеологія БЗНС зокрема були закладені у працях Олександра Стамболійського «Землероб за заняттям та землероб за переконанням» («Земеделец по занятие и земеделец по убеждение», 1908), «Влада, безвладдя та народовладдя» («Власт. Безвластие. Народовластие», 1919), «Чому землероби об'єднуються» («Защо се сдружават земеделците», 1919), «Землеробський союз та його вороги» («Земеделският съюз и неговите врагове», 1919), «Принципи БЗНС» («Принципите на БЗНС», 1919), «Різниця між Землеробським союзом та партіями» («Различиего между Земеделския съюз и партиите», 1919) та Димитра Драгієва «Де порятунок болгарських землеробів?» («Где е спасението на българските земеделци?», 1908), «Об'єднання у землеробський союз» («Объединението в Земеделския съюз», 1927).

Джерелом аграристської ідеології в Болгарії були праці німецьких аграристів Альберта Шефле (Albert Schaeffle) та Густава Руланда (Gustav Ruhland), які активно перекладалися в роки Першої світової війни. Іншим джерелом були праці російських есерів, популярні завдяки великій кількості перекладів та тісним болгарсько-російським культурним і політичним зв'язкам. Р. Голец стверджує, що отриманий теоретичний продукт набув своєрідної та неповторної болгарської форми, в якій було багато однобічності, еклектики, радикальної риторики, емоційних, а не раціональних аргументів. Це одна з причин, чому релігійний аспект у болгарському варіанті аграризму був особливо актуалізований. Погляди болгарських аграристів на індустріалізацію та урбанізацію базувалися не на науковому аналізі тенденцій соціально-економічного розвитку, а на необґрунтованій вірі в те, що «промислова епідемія» зникне, а світ повернеться до сільського укладу життя [25, 53].

Лідерами болгарських аграристів та, зокрема БЗНС, у першій чверті XX ст. були Олександр Стамболійський та Райко Даскалов. У вересні – жовтні 1918 р. БЗНС відзначився участю в невдалому антиурядовому Владайському повстанні. У серпні 1919 р. на чергових парламентських виборах БЗНС отримав найбільшу кількість голосів виборців – 28 %, що принесло партії 85 з 236 депутатських мандатів [15, 143]. Не маючи вирішальної більшості у парламенті, БЗНС утворив коаліцію разом із народницькими силами та прогресивними лібералами. Натомість у уряді члени БЗНС одразу обійняли ключові пости, закріпивши за собою у вересні 1919 р. сім із десяти міністерських портфелів, включно із посадою прем'єр-міністра, яким став Олександр Стамболійський (1919 – 1923 рр.). 20 травня 1920 р. було сформовано нову Раду Міністрів, всі десять міністерських постів здобули представники аграристських сил.

Так, Олександр Стамболійський, окрім посади прем'єр-міністра, очолив міністерства закордонних та військових справ; Олександр Дімітров став міністром внутрішніх справ; Цанко Черковський – міністром публічних справ; Марко Турлаков – міністром фінансів; Райко Даскалов – міністром торгівлі; Олександр Радолов – міністром юстиції; Стоян Омарчевський – міністром освіти; Олександр Оббов – міністром сільського господарства; Недялко Атанасов – міністром транспорту, пошти і телеграфу [37, 70-72]. Такими чином, БЗНС увійшов в історію як єдина аграрна партія в Європі, яка коли-небудь приходила до влади з урядом більшості, а не просто як частина коаліції.

Першочерговим завданням, що постало перед новим урядом, була стабілізація післявоєнної ситуації в країні. Було заарештовано всіх членів Ради Міністрів періоду Першої світової війни, а також частину депутатів і журналістів, які у 1918 р. виступали за продовження участі Болгарії у війні. Серед економічних та соціальних реформ, здійснених протягом 1919 – 1923 рр., найбільше нашу увагу привертає спосіб вирішення болгарськими аграристами аграрного питання. Аграрна реформа здійснювалася у два етапи. Першим кроком було створення державного земельного фонду шляхом парцеляції латифундій та великих господарств, площа яких перевищувала 30 га для ріллі, 20 га для лісів і пасовиськ, 50 га в гірських районах. Наступним кроком стала передача землі безземельним та малоземельним селянам. Складовими політики БЗНС на селі стало забезпечення сільського господарства дешевими кредитами, а також розширення мережі початкових навчальних закладів.

На думку Я. Рубаха, аграрна реформа БЗНС хоч і була серйозним кроком до демократизації націоналістичних відносин, не здійснила покладених на неї сподівань. З одного боку, Болгарія не мала великої кількості земельних ділянок, які можна було б парцелювати (тому кількість землі, накопичена у фондї, була порівняно невеликою), а з іншого – її розподіл був дуже повільним. Станом на 1923 р. влада спромоглася задовольнити звернення лише чверті заявників [37, 72-73].

Завдяки міцним позиціям у парламенті та уряді, БЗНС почав здійснювати майже диктаторське правління, жорстку антиміську та антисемітську політику, доки її лідер, Олександр Стамболійський, не був убитий у 1923 р., а влада не перейшла до рук правих сил.

У Чехословаччині аграризм був стрижневою ідеологією політичної програми Республіканської партії землеробів та дрібних селян, котра, на думку О. Степанкової, була найпотужнішою партією в Чехословаччині міжвоєнного періоду [40, 60]. На відміну від болгарських, чехословацькі ідеологи у своїх теоретичних побудовах спиралися на праці французьких аграристів, зокрема Жюля Меліна (Jules Melin). Політичні умови, в яких існував чехословацький аграризм міжвоєнної доби можна вважати унікальними для Центрально-Східної

та Південно-Східної Європи, адже, за висловом сучасників, Чехословаччина була «островом демократії у морі диктатур». Аграрні партії Чехословаччини протягом 1920-х – 1930-х рр. зберігали міцні позиції в парламенті та уряді, зарекомендувавши себе як надійних партнерів по коаліції.

Найвпливовішими представниками чехословацького аграризму були Антонін Швегла (Antonin Švehla) та Мілан Годжа (Milan Hodža). А. Швегла у 1909 – 1933 рр. очолював Республіканську партію землеробів та дрібних селян, впродовж 1922 – 1929 рр. обіймав посаду прем'єр-міністра Чехословаччини. Ним у 1925 р. було опубліковано брошуру теоретичного характеру «Три роздуми про аграризм» [41]. М. Годжа, який належав до тієї ж партії, що й А. Швегла, протягом 1922 – 1926 та 1932 – 1935 рр. обіймав пост міністра сільського господарства, а у 1935 – 1938 рр. – прем'єр-міністра Чехословаччини. У 1930 р. він видав брошуру «Аграризм: цикл лекцій «про ідеологію чехословацьких політичних партій» [22], а роком пізніше – упорядкував збірку статей, промов та наукових досліджень «Шляхи центральноєвропейської аграрної демократії» [24]. Погляди М. Годжі свого часу були популярними не лише у Чехословаччині, але й, наприклад, у Словенії. У вересні 1924 р. він узав участь у Першому всесловенському з'їзді селянської молоді, що проходив у Люблянї, де виступив із доповіддю «Аграризм у Словенії» («Agrarizem in Slovanstvo») [23], що того ж року була опублікована окремою брошурою.

Порівняно з іншими національними варіантами аграризму, у Чехословаччині існувала найбільш розгалужена мережа періодичних видань. Аграристськими за змістом та духом були щоденні газети «Село» («Venkov»), «Вечір» («Večer»), «Народний щоденник» («Lidovy Denik»), «Свобода» («Svoboda»), «Словацький щоденник» («Slovensky Denik») та «Словацька політика» («Slovenska politika»). Окрім щоденних газет, Республіканська партія землеробів та дрібних селян випускала 9 тижневиків, 3 місячники та 24 крайові (регіональні) періодичні видання.

Принципова відмінність між ідеологіями чехословацького та болгарського аграризму полягає в поміркованому характері першого та радикальності другого. Так, чехословацькі теоретики аграризму були проти будь-якого виду диктатури, яка вважалася такою, що принижує суспільний лад та людську гідність і суперечить демократичній природі селянина. Оскільки диктатура нерозривно пов'язана із концентрацією влади, то вона унеможлиблює досягнення соціальної стабільності, котра є одним із головних завдань аграризму. Відтак диктатура не могла забезпечити репрезентацію селянських інтересів і моралі.

Аграризм у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі був явищем транснаціональним, що характеризувався переміщенням центрів, інтенсивною передачею ідей, які виходили за межі регіону, та наднаціональним інституційним будівництвом. Взаємообміну теоретичними підходами

між репрезентантами аграристської думки в регіоні сприяла лінгвістична близькість слов'янських народів. Ще один аспект інтенсивних міжнародних зв'язків серед аграристів – особисті контакти. Прикладом цього можуть виступати поїздки лідерів аграрних партій сусідніх держав до Болгарії протягом 1919 – 1923 рр., а також візит О. Стамболійського до Чехословаччини.

Репрезентантом ідей аграризму на міжнародній арені виступало утворене у 1921 р. у Празі Міжнародне аграрне бюро (т.зв. «Зелений інтернаціонал»). Його засновниками були аграрні партії з Болгарії, Чехословаччини, Хорватії та Польщі. Як зауважує А. Тошков, Бюро виступало противагою Міжнародній селянській раді, більш відомій як Червоний селянський інтернаціонал («Крестинтерн»), що виникла у Москві у 1923 р. [43, 170].

Парадоксальність болгарського варіанту аграризму полягає в тому, що БЗНС, який був найвпливовішою серед національних партій аграристської орієнтації, першим у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі поступився владою, відкривши шлях авторитарним режимам (1923 р.). За Болгарією аграристські сили зазнали політичної невдачі у Польщі (1926 р.), Югославії (1929 р.), Румунії (1931 р.), Естонії та Латвії (1934 р.). Натомість у Чехословаччині Чеська аграрна партія зберігала свою популярність та політичну вагу до 1938 р. і представництво у уряді за допомогою різних коаліцій.

У міжвоєнний період найрадикальнішого забарвлення аграризм не випадково набув у Болгарії та Хорватії – двох найбільш відсталих аграрних країнах Південно-Східної Європи того часу. Навпаки, парламентсько-орієнтовані та помірковані течії аграризму з'явилися у країнах із відносно розвинутою промисловістю, таких як Чехословаччина.

В аграристському русі Центрально-Східної та Південно-Східної Європи Й. Елленд виокремив два основних типи: прогресивний аграризм, орієнтований на фермерів (Чехословаччина) та традиціоналістський аграризм, орієнтований на дрібних і середніх селян (Болгарія) [17, 37]. У радянській історіографії існувала думка про те, що БЗНС була єдиною партією «Зеленого інтернаціоналу», що не заперечувала капіталізму [4, 7]. З іншого боку, чим далі аграризм проникав на схід чи південний схід Європи, тим більше його ідеологія набувала антикапіталістичних, патріархальних рис, перетворюючись на утопію. Одним із яскравих представників такого варіанту аграризму вчені вважають диктатуру О. Стамболійського в Болгарії.

З точки зору теоретичних засад і політичної практики найближчим до чехословацького варіанту аграризму були латвійський та естонський. Натомість болгарський аграризм видається найближчим до хорватського варіанту.

Висновки. Унікальність болгарського та чехословацького варіантів аграризму першої третини ХХ ст. була зумовлена рядом обставин і фактів.

Особливості болгарського аграризму:

1) на розвиток аграристської думки в Болгарії значний вплив мав німецький та російський аграризм; 2) БЗНС – це одна з найстаріших та найвпливовіших політичних партій аграристської орієнтації у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі; 3) болгарський варіант є яскравим прикладом традиційного варіанту аграризму, зорієнтованого на дрібне та середнє селянство; 4) болгарський аграризм був найрадикальнішим варіантом аграристської ідеології, який, на відміну від притаманної аграризму демократичної тактики, обстоював ідею встановлення диктатури; 5) ідеологія болгарського аграризму має антисемітський, антисемітський та релігійний аспекти; 6) болгарські аграристи першими серед аграристських партій Центрально-Східної та Південно-Східної Європи прийшли до влади (1919), але їй втратили її також першими (1923); 7) БЗНС став єдиною аграрною партією в Європі, що коли-небудь приходить до влади з урядом більшості, а не просто як частина коаліції.

Особливості чехословацького аграризму:

1) на розвиток аграристської думки в Чехословаччині значний вплив мав французький аграризм; 2) Чехословаччина мала найбільш розвинену промисловість (після Німеччини) у Центрально-Східній Європі, а також відзначалася відносно демократичним політичним ладом, що створило специфічні умови для розвитку аграристської ідеології у міжвоєнний період; 3) аграрні партії Чехословаччини протягом усього міжвоєнного періоду зберігали міцні позиції в парламенті та уряді; 4) популярність аграризму в Чехословаччині зберігалася до кінця 1930-х рр., коли в інших країнах Центрально-Східної та Південно-Східної Європи вона пішла на спад або зникла зовсім; 5) чехословацький аграризм міжвоєнного періоду відзначався найбільш розгалуженою в Європі мережею періодичних видань; 6) чехословацька організація була найпотужнішою в Міжнародному аграрному бюро; 7) зорієнтований на фермерство, чехословацький варіант був одним із найпоміркованіших та найбільш прогресивних варіантів аграризму; 8) на рубежі 1920-х – 1930-х рр. між чехословацькими та українськими аграристами розгорнулася активна співпраця, найпомітнішим осередком якої було Українське аграрне товариство у Подєбрадах.

Незважаючи на ряд відмінностей та особливостей програмових засад БЗНС та Чеської аграрної партії, основою їх ідеології виступає селяноцентризм, свідченням чого може бути пов'язування політичного і соціально-економічного майбутнього Болгарії та Чехословаччини саме із селянством.

Подяка. Автор статті щиро вдячний всім учасникам редакційної колегії за поради, надані під час дослідження та написання статті.

Фінансування. Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

Список використаної літератури та джерел:

1. Галушко К. Гетьманська ідеологія В. Липинського 1920 – 1929 рр.: проблеми інтерпретації. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1999. Т. 5., С. 64–70.
2. Галушко К. «Хліборобська ідеологія» В. Липинського у системі східноєвропейського аграризму. *Український історичний збірник*. 2000. Вип. 2, С. 164–200.
3. Горанович М. Аграрний кризис и распад аграрного блока стран Восточной и Юго-Восточной Европы, 1930 – 1933. М.: Наука, 1971. 221 с.
4. Горанович М. Крах Зеленого Интернационала (1921 – 1938). М.: Наука, 1967. 284 с.
5. Димов Н. Ал. Стамболийски, аграрните движения в Европа и международната дейност на БЗНС. *Александър Стамболийски: живот, дело, завети*. София, 1980, С. 363–381.
6. Матвеев Г. «Третий путь?»: Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период. М.: Издательство МГУ, 1992. 239 с.
7. Матвеев Г. Формирование идеологии чешских аграриев в конце XIX-1914 г. *Вестник Московского университета*. Серия 8. «История». 1989. № 5, С. 42–55.
8. Носкова А. К вопросу об аграризме и крестьянском движении в странах Центральной и Юго-Восточной Европы в межвоенный период. *Советское славяноведение*. 1981. № 2, С. 40–57.
9. Піковська Т. Національні програми Чехословацької Республіканської (аграрної) партії (1899 – 1922 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 115, С. 455–458
10. Подоляк К. До ідеї аграризму. *Село*. Прага, 1930. Ч. 1, С. 11–13.
11. Подоляк К. До ідеї аграризму. *Село*. Прага, 1930. Ч. 2, С. 25–29.
12. Сорокин П. Идеология аграризма. Прага: Хутор, 1924. 35 с.
13. ЦДАВОУ. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 747 «Доповідь Г. Сіманціва «Новітній аграризм»». – 37 арк.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 1093 «Проекти програми, статуту і регуляміну Українського аграрного товариства (УАТ). Резолюція-протест лекторського персоналу Української господарської академії в ЧСР у справі масових арештів на Україні (14.12.1929 р.). Комунікати ч. 1-2 УАТ. Протоколи загальних зборів УАТ 29.06.1930 р. і 27.12.1930 р. та матеріали до них. Розрахунки розсилання часопису «Село». Протоколи зборів прихильників аграрної справи у Варшаві за 1930 – 1931 рр.». 101 арк.
15. Bell J. (1977). *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899 – 1923*. Princeton University Press. 273 p.
16. Cesar J., Cerny B. (1959). O ideologii ceskoslovenskeho agrarizmu. *Ceskoslovensky casopis historicky*. No. 2, S. 263–285.
17. Eellend J. (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880–1939. Huddinge, Pp. 35–56.
18. Frankenberger O. (1923). Agrarismus: Narodni hospodarstvi se stanoviska venkovskeho lidu. Praha: A. Neubert. 416 s.
19. Frankenberger O. (1931). Zemědělska krise a prostředky k jejímu řešení. Praha: Česka narodohospodářska společnost. 14 s.
20. Harna J., Lacina V. (2007). Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, 1899 – 1938. Praha: Historický ústav. 274 s.
21. Hemmerling Z. (1987). Ruch ludowy w Polsce Bułgarii i Czechosłowacji, 1893 – 1930. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. 456 s.
22. Hodža M. (1930). Agrarism: Cyklus přednášek «o ideologii českoslov. politických stran». Praha: ÚSČS. 16 s.
23. Hodža M. (1924). Agrarizem in Slovanstvo. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga. 16 s.
24. Hodža M. (1931). Članky, řeči, studie. Svazok IV, Cesty stredoevropskej agrarnej demokracie 1921 – 1931. Praha: Novina, 560 s.
25. Holec R. (2010). Ideové zdroje medzinárodného agrarizmu a jeho národných špecifik. Agrární strana a její zaimove, družstevní a peněžní organizace. Uherské Hradiště. Vol. 15, S. 51–72.
26. Holeček J. (1928). Selství. Praha, 461 s.
27. Kettner J. (1931). Liberalismus, socialismus a agrarismus. Praha, 60 s.
28. Kornovenko S., Zemzulina N. (2019). Ukrainian agrarianism as an option of eastern european agrarism in political programs of the ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. *Український селянин*. Вип. 21. С. 14–20.
29. Kornovenko S., Pasichna Y. (2019). Eastern european agrarianism. Ukrainian intellectual space in the late 19th and early 20th centuries. *Український селянин*. Вип. 22. С. 24–30.
30. Kornovenko S. (2019). The ideology of Eastern European agrarianism in the programmatic provisions of Czechoslovak and Ukrainian political parties (in the face of social and political turmoil of the early 20th century). *Acta historica Neosoliensia Vedecký časopis pre historické vedy*. Vol. 22, Issue 2, pp. 4–23
31. Kubů E., Lorenz T., Müller U. (2013). Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 686 p.
32. Lech A. (2007). Agraryzm w ruchu ludowym państw słowiańskich (1918–1939). Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Narodziny i rozwój. Pułtusk–Warszawa, T. 1, 33–42.
33. Mareš M., Pšejja P. Agrarian and Peasant Parties in the Czech Republic: History, Presence and Central European Context. URL: https://web.archive.org/web/20120312005113/http://ispo.fss.muni.cz/uploads/2download/working_papers/Agrarian%20and%20Peasant%20Parties%20in%20the%20Czech%20Republic.pdf
34. Oren N. (1973) *Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 224 p.
35. Paleček A. (1933). Nove selství: (zaklady ruralismu). Praha: Orbis, 77 s.
36. Pekník M. (2008). Milan Hodža a agrarne hnutie. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 192 s.
37. Rubacha J. (2011). Ruch ludowy w Bułgarii w latach 1914 – 1944. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 46, s. 63–84.
38. Rychlik J., Holeček L., Pehr M. (2015). Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století. Praha: CEVRO Institut, 355 s.
39. Schultz H., Harre A. (2010). Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
40. Stepankova O. (1961). O ideologii agrarizmu. *Sbornik prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, Vol. 10, Iss. G5, s. 60–69.
41. Švehla A. (1925). Tři uvahy o agrarismu. Praha: MAB, 19 s.
42. Tomek M. Ukrajinská monarchistická emigrace v ČSR a organizace agrární strany. *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky. Studie Slovackého Muzea / ed. by J. Harna, B. Rašticova*. 2012. Vol. 17. Pp. 183–192.
43. Toshkov A. (2019). Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry. Bloomsbury Academic, 240 p.
44. Trencsenyi B. (2014). Transcending Modernity: Agrarian Populist Visions of Collective Regeneration in Interwar East Central Europe. Regimes of Historicity in Southeastern and Northern Europe, 1890 – 1945. London, Pp. 119–145.
45. Wojnicki J. (2020). Restytucja i przekształcenia ugrupowań agrarnych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. *Wschód Europy Studia humanistyczno-społeczne*, 6(1), s. 31–52.

References:

1. Galushko, K. (1999). Hetmanska ideolohiia V. Lypynskoho 1920 – 1929 rr. : problemy interpretatsii [Hetman's ideology of V. Lypynsky 1920 – 1929: problems of interpretation]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Studies in archival affairs and document science*, 5, 64–70 [in Ukrainian].
2. Galushko, K. (2000). «Khlivorobska ideolohiia» V. Lypynskoho u systemi skhidnoievropeiskoho ahraryzmu [V. Lypynsky's «Agricultural Ideology» in the System of Eastern European Agrarianism]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 2, 164–200 [in Ukrainian].
3. Horanovych, M. (1971). Agrarian crisis and disintegration of the agrarian union of the countries of Eastern and South-Eastern Europe, 1930 – 1933. Moscow: Science [in Russian].
4. Horanovych, M. (1967). Collapse of the Green International (1921 – 1938). Moscow: Science [in Russian].
5. Dimov, N. (1980). Al. Stamboliyski, agrarnite dvizheniya v Evropa i mezhdunarodnata deynost na BZNS [Al. Stamboliyski, the agrarian movements in Europe and the international activity of the Bulgarian Agrarian Union]. *Aleksandar Stamboliyski: zhivot, delo, zaveti*, 363–381 [in Bulgarian].
6. Matveev, G. (1992). «Tretij put'»: Ideologiya agrarizma v CHEkhoslovakii i Pol'she v mezhoennyj period [«The third way?»: The ideology of agrarianism in Czechoslovakia and Poland in the interwar period]. Moscow : Publishing house of Moscow State University [in Russian].
7. Matveev, G. (1989). Formirovanie ideologii cheshskih agrariiev v konce XIX – 1914 g. [Formation of the ideology of Czech agrarians at the end of XIX – 1914]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 8 (ser. «History»), 5, 42–55 [in Russian].
8. Noskova, A. (1981). K voprosu ob agrarizme i krest'yanskom dvizhenii v stranah Central'noj i YUgo-Vostochnoj Evropy v mezhoennyj period [On the issue of agrarianism and the peasant movement in the countries of Central and South-Eastern Europe in the interwar period]. *Sovetskoe slavyanovedenie*, 2, 40–57 [in Russian].
9. Píkovská, T. V. (2016). Національні програми Чехословацької Республіканської (аграрної) партії (1899 – 1922 рр.) [National Programs of the Czechoslovak Republican (Agrarian) Party (1899 – 1922)]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 115, 455–458 [in Ukrainian].
10. Podoliak, K. (1930). Do idei ahraryzmu [To the idea of agrarianism]. *Selo – The Village*, 1, 11–13 [in Ukrainian].
11. Podoliak, K. (1930). Do idei ahraryzmu [To the idea of agrarianism]. *Selo – The Village*, 2, 25–29 [in Ukrainian].
12. Sorokin, P. (1924). The ideology of agrarianism. Prague: Khutor [in Russian].
13. TsDAVO of Ukraine. F. 4465. Op. 1. Spr. 747. «G. Simantsiv's report “Innovative agrarianism”», 1929. 37 lists [in Ukrainian].
14. TsDAGO of Ukraine. F. 269. Op. 1. Spr. 1093. «Draft programs, statutes and regulations of the Ukrainian Agrarian Society. Resolution-protest of the lecturers of the Ukrainian Academy of Economics in Czechoslovakia in the case of mass arrests in Ukraine (14.12.1929). Communicate of the Ukrainian Agrarian Society, parts 1-2. Protocols of general meetings of the Ukrainian Agrarian Society. Calculations of sending the magazine «Village». Protocols of the meeting of supporters of the agrarian cause in Warsaw, 1930 – 1931». 101 lists [in Ukrainian].
15. Bell, J. (1977). Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899 – 1923. Princeton University Press. [in English].
16. Cesar, J. & Cerny, B. (1959). On the ideology of Czechoslovak agrarianism. *Ceskoslovensky casopis historicky*. No. 2, S. 263–285 [in Czech].
17. Eellend, J. (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. *Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880–1939*. Huddinge, 35–56 [in English].
18. Frankenberger, O. (1923). Agrarianism: National farms are the views of the rural people. Praha : A. Neubert [in Czech].
19. Frankenberger, O. (1931). The agricultural crisis and the means to solve it. Praha : Ceska narodohospodarska spolecnost [in Czech].
20. Harna, J. & Lacina, V. (2007). Political programs of the Czech and Slovak agrarian movement, 1899 – 1938. Praha: Historicky ustav [in Czech].
21. Hemmerling, Z. (1987). People's movement in Poland, Bulgaria and Czechoslovakia, 1893 – 1930. Warszawa : Ludowa Spoldzielnia Wydawnicza [in Polish].
22. Hodža, M. (1930). Agrarianism: A series of lectures «on the ideology of Czechoslovakian political parties». Praha : USČS [in Czech].
23. Hodža, M. (1924). Agrarianism in Slovenia. Ljubljana : Kmetijska tiskovna zadruga [in Slovenian].
24. Hodža M. (1931). Articles, speech, study. Volume IV, Paths of Central European Agrarian Democracy 1921 – 1931. Praha : Novina [in Czech].
25. Holec, R. (2010). Ideological sources of international agrarianism and its national specifics. Agrarni strana a její zajmove, družstevni a peněžní organizace. Uherske Hradiště. Vol. 15, S. 51–72 [in Czech].
26. Holeček, J. (1928). Peasantry. Praha [in Czech].
27. Kettner, J. (1931). Liberalism, socialism and agrarianism. Praha [in Czech].
28. Kornovenko, S., Zemzulina, N. (2019). Ukrainian agrarianism as an option of eastern european agrarism in political programs of the ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. *Ukrainskyi Selianyn – Ukrainian Peasant*, 21, 14–20 [in English].
29. Kornovenko, S. & Pasichna, Y. (2019). Eastern european agrarianism. Ukrainian intellectual space in the late 19th and early 20th centuries. *Ukrainskyi Selianyn – Ukrainian Peasant*, 22, 24–30 [in English].
30. Kornovenko, S. (2019). The ideology of Eastern European agrarianism in the programmatic provisions of Czechoslovak and Ukrainian political parties (in the face of social and political turmoil of the early 20th century). *Acta historica Neosoliensia Vedecký časopis pre historické vedy*, 22 (2), 4–23 [in English].
31. Kubů, E. & Lorenz, T. & Müller, U. (2013). Agrarianism and the agrarian elites in East Central Europe. Berlin : Berliner Wissenschafts-Verlag [in German].
32. Lech, A. (2007). Agrarianism in the Slavic people's movement (1918 – 1939). Dzieje partii i stronnictw chlopijskich w Europie. Narodziny i rozwój. Pułtusk–Warszawa, T. 1, 33–42 [in Polish].
33. Mareš, M. & Pšejja P. Agrarian and Peasant Parties in the Czech Republic: History, Presence and Central European Context. URL: https://web.archive.org/web/20120312005113/http://ispo.fss.muni.cz/uploads/2download/working_papers/Agrarian%20and%20Peasant%20Parties%20in%20the%20Czech%20Republic.pdf [in English].
34. Oren, N. (1973) Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria, Baltimore: Johns Hopkins UP [in English].
35. Paleček, A. (1933). New peasantry (basics of ruralism). Praha : Orbis [in Czech].
36. Pekník, M. (2008). Milan Hodža and the agrarian movement. Bratislava : Ustav politických vied SAS [in Czech].
37. Rubacha, J. (2011). People's Movement in Bulgaria 1914 – 1944. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 46, 63–84 [in Polish].
38. Rychlik, J. & Holeček, L. & Pehr, M. (2015). Agrarianism in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th centuries. Praha : CEVRO Institut [in Czech].
39. Schultz, H. & Harre, A. (2010). Farming societies on the way to modern agrarianism in East Central Europe from 1880 to 1960. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag [in German].
40. Stepankova, O. (1961). On the ideology of the agrarian. *Sbornik praci Filozoficke fakulty brněnske univerzity*, 10 (G5), 60–69 [in Czech].
41. Švehla, A. (1925). Three reflections on agrarianism. Praha : MAB [in Czech].

42. Tomek, M. (2012). Ukrainian monarchist emigration to Czechoslovakia and the organization of the Agrarian Party. *Regional peculiarities of the policy of the agrarian party in the period of the first Czechoslovak Republic. Study of the Slovak Museum*, 17, 183–192 [in Czech].

43. Toshkov, A. (2019). Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry. Bloomsbury Academic [in English].

44. Trencsenyi, B. (2014). Transcending Modernity: Agrarian Populist Visions of Collective Regeneration in Interwar East Central Europe. *Regimes of Historicity in Southeastern and Northern Europe, 1890 – 1945*. London, 119–145 [in English].

45. Wojnicki, J. (2020). Restitution and transformations of agrarian groups in the countries of Central and Eastern Europe. *Wschód Europy Studia humanistyczno-społeczne*, 6(1), 31–52 [in Polish].

Oleksiy V. Kompaniiets

post-graduate student of the Department of Archeology and Auxiliary sciences of history, Bohdan Khmelnytsky

National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

e-mail: oleksiy_kompaniiets@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Kompaniiets, O. (2021). Agrarism in Bulgaria and Czechoslovakia in the first third of the 20th century: a comparative analysis. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 25, 57–63. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Kompaniiets

AGRARISM IN BULGARIA AND CZECHOSLOVAKIA IN THE FIRST THIRD OF THE 20th CENTURY: A COMPARATIVE ANALYSIS

Introduction. In the first third of the 20th century the ideology of agrarianism reached the peak of its popularity in the countries of Central and Eastern and South-Eastern Europe, which was marked by the design of its numerous national variants: Bulgarian, Czechoslovak, Polish, Yugoslavic, Romanian, Ukrainian, Hungarian, German and Baltic.

The experience of agrarianism in Bulgaria and Czechoslovakia seems especially interesting and valuable. It formed in different political and socio-economic conditions; in many cases these regional options were at the forefront of the agrarian movement during the «golden age of the European peasantry» (according to the historian A. Toshkov, – period between world wars, when the «peasantry became a political entity, understood its destiny, realized its purpose and organized itself in defense of the third way, alternative to communism and capitalism»).

Purpose is to find out the causes and circumstances of the ideology of agrarianism in Czechoslovakia and Bulgaria, to carry out their comparative analysis, to find out their European context.

Results. The article offers a comparative analysis of the Bulgarian and Czechoslovak variants of European agrarianism of the first third of the 20th century. The causes and circumstances of agrarianism in Bulgaria and Czechoslovakia are studied, as well as their national features are clarified from the comparative perspective. The activities of political parties of agrarian orientation (Bulgarian Agrarian National Union and Republican Party of Farmers and Peasants in Czechoslovakia) were compared. Their activity at the international level – as a part of the International Agrarian Bureau (Green International) was also found out. Special attention was paid to the contacts between Ukrainian theorists and practitioners of agrarianism with their Czechoslovak and Bulgarian like-minded persons. The reasons and circumstances of the decline in the popularity of the ideology of agrarianism in Bulgaria and Czechoslovakia were explained.

Conclusion. The uniqueness of the Bulgarian and Czechoslovak variants of agrarianism of the first third of the 20th century was due to a number of circumstances and facts.

Features of Bulgarian agrarianism: 1) the development of agrarian thought in Bulgaria was significantly influenced by German and Russian agrarianism; 2) Bulgarian Agrarian National Union (BANU) is one of the oldest and most influential political parties of agrarian orientation in Central and Eastern and South-Eastern Europe; 3) the Bulgarian version is a classic example of the traditional version of agrarianism, focused on small and medium-sized peasants households; 4) Bulgarian agrarianism was the most radical variant of agrarian ideology, which, in contrast to the democratic tactics inherent in agrarianism, advocated the idea of establishing a dictatorship; 5) the ideology of Bulgarian agrarianism of the first third of the 20th century had anti-urban, anti-Semitic and religious aspects; 6) Bulgarian agrarians were the first among the agrarian parties of Central and Southeastern Europe to come to power (1919), but also lost it first (1923); 7) BANU became the only agrarian party in Europe that ever came to power with a majority government, not just as part of a coalition.

Features of Czechoslovak agrarianism: 1) the development of agrarian thought in Czechoslovakia was significantly influenced by French agrarianism; 2) Czechoslovakia had the most developed industry (after Germany) in Central and Eastern Europe, and also had a relatively democratic political system, which created specific conditions for the development of agrarian ideology in the interwar period; 3) the agrarian parties of Czechoslovakia maintained strong positions in parliament and government throughout the interwar period; 4) the popularity of agrarianism in Czechoslovakia persisted until the end of the 1930's, when in other countries of Central and Southeastern Europe it declined or disappeared; 5) Czechoslovak agrarianism of the interwar period was marked by the most extensive network of periodicals in Europe; 6) the Czechoslovak organization was the most powerful in the International Agrarian Bureau; 7) focused on farming, the Czechoslovak variant was one of the most moderate and most progressive variants of agrarianism; 8) at the turn of the 1920's and 1930's, active cooperation between Czechoslovak and Ukrainian agrarians was maintained, the most notable center of which was the Ukrainian Agrarian Society in Podebrady.

Despite a number of differences and peculiarities of the program principles of the Bulgarian Agrarian National Union and the Czech Agrarian Party, their ideology was based on peasant centrism, as evidenced by the link between the political and socio-economic future of Bulgaria and Czechoslovakia and the peasantry.

Key words: agrarianism, peasantry, Czechoslovakia, Bulgaria, Bulgarian Agrarian National Union, The Republican Party of Farmers and Peasants, Aleksandar Stamboliyski, Antonin Švehla, Milan Hodža, International Agrarian Bureau.

Received 25.10.2020

Accepted 12.04.2021